

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Магістерська робота

з теми: **ФОРМУВАННЯ ОПИСОВОГО МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗНМ ІІІ ТА ІV РІВНІВ**

Студентки КорL1-M20z групи
заочної форми навчання
спеціальності 016 Спеціальна освіта
(Логопедія)

Хомич Марина Михайлівна

Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних
методик:

Гаврилова Наталія Степанівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОПИСОВОГО МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	6
1.1. Особливості розвитку описового мовлення у молодших школярів.....	6
1.2. Розвиток описового мовлення у дітей із ЗНМ III-IV рівнів.....	14
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОПИСОВОГО МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗНМ.....	26
2.1. Характеристика методики дослідження особливостей описового мовлення у молодших школярів з ЗНМ.....	26
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	33
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ УТВОРЮВАТИ ОПИСОВІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗНМ III-IV РІВНІВ.....	52
3.1. Характеристика методик формування описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку.....	52
3.2. Особливості індивідуальної програми корекції описового мовлення у дітей із ЗНМ.....	61
Висновки до третього розділу.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток зв'язного мовлення є важливим компонентом становлення мовленнєвої системи у дитини та впливає на успішність навчання в школі. Завдяки зв'язному мовленню формуються шкільні навички: можливість повноцінно сприймати та відтворювати тексти, давати повні та розширені відповіді на запитання, вміння самостійно передавати особистісний досвід.

Одним із базових компонентів зв'язного висловлювання є описове мовлення. Під описом розуміють оповідь про властивості та ознаки певного живого чи неживого предмета, пейзажу, інтер'єру, явища природи тощо. Розвиток описового мовлення сприяє формуванню уявлень дітей про предмети та явища, розширенню словника, розвитку правильності граматичних форм.

У дітей із ЗНМ III-IV рівнів внаслідок порушення всіх сторін мовлення, пам'яті, уваги, словесно-логічного мислення виникають труднощі у побудові описових висловлювань.

Проблемі вивчення описового мовлення, як вагомого компоненту функціонально-сміслового типу мовлення, присвятили свої праці А. Богуш, Л. Булаховський, Н.Виноградова, В.Гербова, О. Глазова, З. Доморацька, Н. Зарубіна, О. Зражевська, Е. Короткова, Г. Костюк, С. Ласунова, Д. Ніколенко, В. Овчиніков, Л. Порядченко, В.Собко, Г. Сорокіна та інші.

Дослідження ряду науковців (В. Глухов, Н. Жукова, Е. Мастюкова, Т. Филичева, Г. Шашкина та ін.) показали, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення, через наявні у них порушення психічних функцій та процесів, виникають значні труднощі при складанні описового висловлювання.

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему "**Формування описового мовлення у молодших школярів із ЗНМ III-IV рівнів**".

Мета дослідження – з урахуванням особливостей розвитку описового мовлення скласти програму формування у молодших школярів з ЗНМ описового мовлення та експериментально перевірити ефективність її застосування.

Відповідно до мети визначено завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукових джерел з зазначеної проблеми та визначити, особливості розвитку описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.

2. Вивчити та охарактеризувати особливості розвитку описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку з ЗНМ IV та ЗНМ III рівня.

3. Розробити індивідуальну програму корекції описового мовлення для дитини із ЗНМ III рівня.

Об'єкт дослідження – процес формування описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – особливості формування описового мовлення у молодших школярів з ЗНМ III рівня.

Методи дослідження: теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження; констатувальний та формувальний експеримент; якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.

Теоретичне значення. Охарактеризовано особливості порушення описового мовлення у дітей із ЗНМ III- IV рівнів молодшого шкільного віку, подано порівняльний аналіз описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку з типовим розвитком та із ЗНМ III- IV рівнів, розроблено індивідуальну програму корекції описового мовлення у дитини із ЗНМ III рівня.

Практичне значення результатів дослідження полягає в апробації інструментарію діагностики особливостей описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку, який може застосовуватися логопедами. Наукові результати дослідження були здійснені на базі Інклюзивно-ресурсного центру Дубровицької міської ради та Бережницького ЗЗСО, та розроблено індивідуальну програму формування описового мовлення для дитини з ЗНМ, яку можна застосовувати в процесі логопедичного навчання молодших школярів з ЗНМ III рівня за умови наявності у них аналогічних труднощів.

Структура наукової роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел, додатків. У роботі вміщено таблиці та рисунки. Загальний обсяг наукової роботи – 82 сторінок, з них 70 сторінок – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Аналіз та узагальнення спеціальної літератури доводить, що розвиток описового мовлення впливає на формування складніших по відношенню до нього форм зв'язного мовлення (переказу та творчої розповіді) та на успішність засвоєння багатьох навчальних дисциплін (читання, української мови, природознавства та інших). Розвиток описового мовлення залежить від розвитку розумових процесів, та від рівня сформованості всіх сторін мовлення (фонематичної, лексичної, граматичної, семантичної).

Встановлено, що особливості розвитку описового мовлення у дітей молодшого шкільного віку не відповідає віковій нормі, проте в цілому його особливості були досліджені недостатньо повно.

2. Порівняльний аналіз стану сформованості описового мовлення у молодших школярів з нормо-типовим розвитком та ЗНМ III-IV рівнів дозволив виявити, що в обох груп рівень опанування цією навичкою залежав від ступеня складності самого малюнку, який вони описували.

Так за нормо-типового розвитку високий рівень описового мовлення було виявлено лише у 10% дітей, у 15% він був вище середнього рівня, 35%-середній рівень, нижче середнього рівень наявний у 35 % та 5 % дітей мали низький рівень.

У молодших школярів з ЗНМ III, IV рівнів загалом рівень його розвитку був суттєво нижчим. Так у цих дітей високо, вище середнього та середнього рівнів розвитку описового мовлення виявлено не було. У більшості з них він був низьким (у 60%) та нижчим середнього (у 40%).

Встановлено, що в описових висловлюваннях учнів 1-2 класів переважає одна мікротема, яку діти до кінця вони у більшості розгортали лише з

допомогою навідних запитань, пропускали основні ознаки та структурні компоненти опису. При цьому опис дітей з нормо-типовим розвитком включав прості, складні поширені речення, різноманітні лексичні засоби: найбільше іменники, прикметники, менше дієслів, займенників, прислівників та багатозначних слів, в яких слова були правильно узгоджені.

У дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ III-IV рівнів у більшості спостерігалось порушення логіки викладу інформації. Вони хаотично перераховували окремі деталі. Їхнє описове мовлення характеризувалося не самостійністю, пропусками вагомих деталей, ознак предметів, наявністю простих речень (2-4 слова) та помилок в узгодженні граматичних категорій.

Таким чином, виникає необхідність інтенсифікації розвитку цього виду мовлення у молодших школярів із ЗНМ III, IV рівнів, оскільки низький рівень розвитку цього виду мовлення утруднюватиме якість засвоєння ряду вагомих навчальних дисциплін: мови, читання, природознавства, математики, а пізніше відобразиться на вивченні історії, літератури, інформатики тощо.

3. Визначено два основні етапи навчання описовому мовленню у дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ III, IV рівнів: підготовчий, спрямований на формування уміння визначати об'єкт опису та його основні ознаки; основний, спрямований на формування уміння складати саму описову розповідь із використанням необхідних мовленнєвих засобів.

З урахуванням поетапності була сформована індивідуальна програма формування описового мовлення для учнів із ЗНМ III, IV рівнів. При формуванні програми було враховано провідні типи труднощів, виявлені на констатувальному етапі дослідження та вимоги до формування описового мовлення програми закладу загальної середньої освіти для 1 класу.

В результаті проведення корекційно-розвивальної роботи (підготовчий етап) з дитиною із ЗНМ III рівня підвищилася якість опису. Дитина самостійно розпочинала опис, виділяла основні ознаки предмета (за допомогою навідних

запитань та схем), збільшилася інформативність опису. Труднощі полягали у відсутності логічної послідовності та зв'язності опису, використання простих речень, збідненості лексем, граматичній неузгодженості слів у реченнях.

Ми вважаємо, що системне, послідовне проведення корекційно-розвиткової роботи, зможе покращити рівень сформованості описового мовлення у дітей із ЗНМ III-IV рівня. Проте ці питання вимагають подальшого, більш тривалого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова В. В. Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2014. 22 с.
2. Белова О. Б. Особливості розвитку когнітивних процесів та емоційно-вольової сфери у молодших школярів з ПМР. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 3. С. 297- 305.
3. Белова О. Б. Спеціальна методика розвитку мовлення : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2018. 212 с.
4. Богатирчук Т. І. Формування зв'язного (описово-розповідного) мовлення в дітей із ЗНМ. *Логопед.* 2013. № 3. С.10-13. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/library/DocDescription?doc_id=525435 (дата звернення: 12.09.2021).
5. Богачук Ю. В. Проблема використання художньої літератури в спеціальних дошкільних закладах. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. 2016. № 9. С. 11-16.
6. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. Київ, 2007. 542 с.
7. Бондаренко Н. А. Шляхи формування зв'язного монологічного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 24. С. 30-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_24_9 (дата звернення: 23.08.2021).

8. Винарская Е. Н. Винарская Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии: Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки освоения языка: книга для логопеда. Москва : Просвещение, 1987. 165 с.
9. Воробьева В. К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи : учеб. пособие. Москва: АСТ : Астрель, 2009. 158 с.
10. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей із загальним недорозвитком мовлення з ведучими порушеннями пам'яті. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2008-2.%p> (дата звернення: 21.08.2021).
11. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна*. Вип. 20 : у 2-х ч., ч.1. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 293–315.
12. Галецька Ю. В. До питання використання розповіді як методу розвитку зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць*. 2019. Вип. 14. С. 50-59.
13. Гасевська О. Ю. Формування зв'язних висловлювань у дошкільників із ЗНМ. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та реабілітації*: матеріали II Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 15 травня 2018 р. Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. 192 с.
14. Голованова Ю. А. Формирование описательной устной речи у детей старшего дошкольного возраста с нарушением интеллекта : квалификационная работа. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет. 2018. С. 96.

15. Голуб Н. М. Перспективно-превентивний підхід у роботі з молодшими школярами з порушеннями формування писемного. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2015. Вип. 29. С. 33-38.

16. Голуб Н. М. Науково-методичні аспекти організації пошуково-пізнавальних дій молодших школярів при корекції в них ЗНМ та порушень писемного мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки : зб. наук. праць*. 2017. Вип. 9. С. 44-54.

17. Глухов В. П. Из опыта логопедической работы по формированию связной речи детей с ОНР дошкольного возраста на занятиях по обучению рассказыванию. *Дефектология*. 1994. № 2. С. 56-73.

18. Глухов В. П. Формирования связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием. *Вестник Череповецкого государственного университета*. 2014. № 3 (56). С. 160-163. URL: <http://www.logo-mpgu.ru/biblio/articles/gluhov-v.p.html> (дата звернення: 07.09.2021).

19. Гречишкіна І. А. Проблема розвитку зв'язного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку в сучасному науковому дискурсі. *Вісник Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. № 1 (306). Ч. III. С. 116-122.

20. Гриненко О. М., Лактюшина Т. Л., Суріна О. О. Особливості формування в учнів початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення навичок свідомого мовного аналізу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2015. Вип. 5.

21. Данілавічюте Е. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*. 2006. Вип. 3. С. 119-136.

22. Дідкова Л. М. Теоретичне обґрунтування проблеми загального недорозвинення мовлення: історичний аспект. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2010. Вип. 15. С. 127-132.

23. Дяченко В. О. Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VII Всеукр. заочн. наук.-практ. конф., 15 лютого 2018 р. Суми : Цьома С.П., 2018. С. 69–72.

24. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филічєва Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Москва: Просвещение, 1990. 239 с.

25. Загальне недорозвинення мовлення: теорія та перспективне планування корекційно-розвиткової роботи: навчальний посібник / уклад. Н. М. Могильова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 123 с.

26. Заплатна С. М. Історичний аспект вивчення проблеми загального недорозвинення мовлення у дітей. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*. 2006. Вип. 4. С. 19-30.

27. Зелінська-Любченко К. О. Розвиток мовленнєвої діяльності дошкільників в умовах онто- та дизонтогенезу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Актуальні питання корекційної освіти*. 2016. Вип. 7. С. 144-154.

28. Иванова Н. Н. Формирование описательной связной речи у детей с системным недоразвитием речи. *Психологическая наука и образование*. 2012. Том 4. № 1. URL: https://psyjournals.ru/psyedu_ru/2012/n1/50250.shtml (дата звернення: 24.08.2021).

29. Ільїна Н. В. Практичні аспекти вивчення образного мовлення у дошкільників із ЗНМ. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки : зб. наук. праць*. 2012. Вип. 3. С. 94-102.

30. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : монографія. Київ, 2003. 300 с.
31. Кардаш Л. В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 57. С. 54–58.
32. Керик О. Є. Особливості особистісного та соціального розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць*. 2016. Вип. 7. С.165-175.
33. Королук Т. О. Характеристика стану зв'язного мовлення дітей 4-5 років із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. *Вісник Львівського університету. Серія : Педагогічна*. 2012. Вип. 28. С. 74-78.
34. Котик Т.М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів : Опорні конспекти лекцій для студентів заочної форми навчання спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2013. 71 с.
35. Кратасюк Л. М. Функціонально-змістові типи мовлення як виразник текстової категорії інформативності. *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2012. Вип. 66. С. 215–218.
36. Ласунова С. В. Розвиток описового мовлення старших дошкільників засобами української народної іграшки: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2000. 189 с.
37. Левицький В. Е. До питання про формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць*. 2015. Вип. 5. С. 162-174.
38. Лепетченко М. В. Особливості формування зв'язного мовлення як засобу самовираження у дошкільників із порушеннями мовленнєвого розвитку.

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 14 (225), Ч. II. URL: http://logopedu.com.ua/article/428_Osoblivosti_formyvannya_zvyaznogo_movlennya_yak_zasoby_samovirajennya_y_doshkilnikov_iz_poryshennyami_movlenneвого_rozvitku/) (дата звернення: 01.10.2021).

39. Логопедія: підручник / за ред. М. К. Шеремет. Вид. 4-е, пер. та доповн. Київ: Слово, 2017. 856 с.

40. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови: логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників : навчальний посібник. Вид. 2-ге. Київ : Слово, 2013. 286 с.

41. Мельниченко Д. В. Готовність до навчання грамоти дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та реабілітації*: матеріали II Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 15 травня 2018 р. Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. 192 с.

42. Мураховська І. В. Корекційна робота з формування зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти : монографія. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. 376 с.

43. Навчальні програми для 1-4 класів / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 11.10.2021).

44. Нечаева О.А. Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение) : монографія. Улан-Удэ, 1974.

45. Омеляненко А. В. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми. *Наука і освіта*. 2014. № 10. С. 149-152.

46. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.

47. Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2011. Вип. 17 (2). С. 286-293.

48. Порядченко Л. А. Наступність у навчанні опису дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2007. 21 с.

49. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П. та ін. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.

50. Рібцун Ю. В. Методичні рекомендації з формування зв'язного мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : навч.-метод. зб.* Вип. 1. Київ: Наук. світ, 2010. С. 250-256.

51. Рібцун Ю. В. Науково-методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. *Логопед.* 2011. № 8 (8). С. 4–11.

52. Рібцун Ю. В. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток : навч.-метод. посіб. для пед. працівників, які працюють з учнями з особл. осв. потр. Львів : Світ, 2020. 264 с.

53. Рібцун Ю. В. Шляхи формування зв'язного монологічного мовлення у дошкільників із загальним мовленнєвим недорозвитком. *Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр.* 2006. Вип. 3. С. 136–144.

54. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*. 2004. Вип. 1. С. 7-35.

55. Ткаченко Т.А. Использование схем в составлении описательных рассказов. *Дошкольное воспитание*. 1990. № 10. С. 16-21.

56. Тлумачний словник української мови: Понад 125000 статей (близько 40 000 слів) / За ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. Вид. 2, випр. і доп. Харків: Прапор, 2005. 992 с.

57. Трофименко Л. І. Діагностична характеристика розвитку граматичної системи мовлення у дітей п'ятого року життя із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*. 2005. Вип. 2. С. 100.

58. Трофименко Л. І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II-III ступенів. *Дефектологія*. 2007. № 3. С. 34-40.

59. Филичева Т. Б., Соболева А. Р. Развитие речи дошкольника: Методическое пособие с иллюст-рациями. Екатеринбург: Изд-во «АРГО», 1996. 80 с.